

Катерина Близнюк

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СУСПІЛЬСТВА

У тезах простежено, як асоціативні експерименти відображають зміни в уявленнях про людину в українському суспільстві. Через порівняння даних асоціативних словників 1979 та 2007 років виявлено перехід від ідеалізованого, колективістського образу радянського періоду до більш реалістичного та індивідуалістичного сприйняття людини в період незалежності України.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, асоціативний експеримент, стимул, реакція, асоціація, українська мова.

This paper traces how associative experiments reflect changes in the perception of “human” in Ukrainian society. Through a comparison of data from associative dictionaries of 1979 and 2007, a shift from an idealized, collectivist image of the Soviet period to a more realistic and individualistic perception of a person during Ukraine’s independence was revealed.

Key words: concept, linguistic worldview, associative experiment, stimulus, reaction, association, Ukrainian language.

Мова — це дзеркало суспільства, що неперервно реагує на його розвиток, соціокультурні, політичні та економічні перетворення, а також кризи і загрози. Особливо чутливим до цих змін є лексичний рівень мови, адже він найбільш динамічний і безпосередньо відбиває актуальні суспільні процеси. Дослідження відбиття таких трансформацій традиційно відбувається

через аналіз неологізмів, які фіксують появу абсолютно нових понять, а також через вивчення частотності вживання вже наявної, але актуалізованої лексики в різноманітних текстових джерелах. Значний потенціал має також асоціативний експеримент, що дозволяє заглибитися в колективну свідомість і виявити приховані зв'язки та смислові відтінки, які формують мовну картину світу, в їхній динаміці.

Метою цієї статті є простежити, як дані асоціативного експерименту відбивають зміни в суспільстві, а саме трансформації мовної картини світу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Проаналізувати асоціативні поля, сформовані на стимул *людина* в різні часові періоди.
2. Виявити спільні та відмінні характеристики асоціацій, які відбивають суспільні зміни.
3. Інтерпретувати виявлені зміни в контексті соціокультурних трансформацій.

Матеріалом дослідження слугуватимуть словникові статті з асоціаціями на стимул *людина* з видань «Словник асоціативних норм української мови» Н. Бутенко та «Український асоціативний словник» С. Мартінек. Порівняльний аналіз цих джерел, що зафіксували набори асоціацій у різні історичні періоди, дозволить виявити динаміку колективних уявлень про концепт «людина» в українському суспільстві.

Як показують словникові статті, ядро асоціативного поля концепту «людина» зазнало трансформацій. Якщо у дослідженні Н. Бутенко (1979 р.) його формували лексеми *добра* (94), *хороша* (73), *чоловік* (63), *щаслива* (61), *розумна* (40), то у С. Мартінек це *істота* (19), *тварина* (11), *розумна* (9), *особистість* (9), *життя* (6). Найпомітнішою зміною є зниження акценту на морально-етичних якостях: у 2007 р. реакції *добра* та *хороша* вже не є домінантними. Натомість, з'являються більш нейтральні чи

біологічні асоціації, такі як *істота* та *тварина*. Водночас у 2007 р. високе місце посідає реакція *особистість*, що може вказувати на зростання цінності індивідуальності та самоідентифікації у період незалежності, на відміну від колективістського радянського суспільства. Якщо у 1979 р. чоловік був третьою за частотою асоціацією, то у 2007 р. він втрачає свою позицію серед найчастотніших. Вважаємо, що тут потрібне додаткове дослідження концепту «чоловік» у відповідний період, адже зміна частотності цієї асоціації на стимул *людина* може бути пов'язана не так зі змінами гендерних уявлень, як із вживанням суржикового синоніма, що виник під впливом російського *человек*.

Загалом у 1979 році спостерігається яскраво виражена ідеалізація людини, підкреслення її позитивних моральних якостей та соціально-корисної ролі: *добра* (94), *хороша* (73), *щаслива* (61), *розумна* (40), *весела* (21), *прекрасна* (17), *чесна* (17), *друг* (16), *гарна* (13), *красива* (13), *приємна* (10), *гордість* (9), *чудова* (8), *справедлива* (7), *щастя* (7), *хоробра* (6), *чуйна* (6), *щира* (6), *здорова* (5), *спокійна* (5), *справжня* (5). Асоціації радянського періоду роблять наголос на моральних чеснотах, дружбі, щасті. У 2007 році концепт «людина» стає більш реалістичним, з'являються нейтральні та навіть негативні асоціації: *добра* (4), *хороша* (4), *розумна* (9), *особистість* (9), *щаслива* (1), *щира* (1), *чесна* (1), *друг* (1); *зла* (1), *зло* (1), *сволоч* (1), *скінхед* (1).

Асоціації 1979 року значно насиченіші ідеологічними кліше та пропагандистськими наративами: *з великої літери* (6), *гордо* (12), *Горький* (2), *гуманна* (2), *людство* (2), *патріот* (2), *працьовита* (2), *радянська* (1), *А. Чехов* (1), *це звучить гордо* (1), *країни Рад* (1). У 2007 році це забарвлення майже повністю зникає, поступаючись місцем ширшому спектру думок, зокрема критичних.

Щодо ролей людини, то реакції 1979 року підкреслюють соціальні та трудові функції: *чоловік* (63), *друг* (16), *товариш* (11), *громадянин* (6), *жінка* (5), *працювати* (5), *праця* (5), *мама* (3),

творець (3), патріот (2), викладач (1), пенсіонер (1), токар (1). У матеріалах 2007 року соціальні ролі згадуються, але з меншою частотністю: особистість (9), чоловік (4), я (5), громадянин (1), жінка (1), дитина (2), творець (2), праця (1), суспільство (1). Посилюється індивідуальне я.

У 2007 році значно посилюються біологічні та філософські асоціації, що свідчить про більш науковий або, можливо, дещо цинічний погляд на людину: істота (19), тварина (11), розумна (9), життя (6), мавпа (4), розум (3), звір (3), жива (3), вища істота (2), творець (2), анатомія (2), *homo sapiens* (2), існування (1), біологічна істота (1), ноги (1), голова (1), організм (1), тіло (1), смертна (1), не вічна (1). З'являються рефлексії про смертність і тимчасовість. У радянський період біологічні асоціації також присутні, але їх набагато менше у якісному і кількісному складі: звір (6), тварина (6), амфібія (4), вовк (4), мавпа (4), жити (4), світ (4), життя (6), жива (3), голова (2), *homo sapiens* (2), анатомія (1), біологія (1), кров (1).

Порівняння асоціативних полів концепту чітко демонструє еволюцію уявлень про людину в українському суспільстві після розпаду СРСР. Якщо радянський період характеризувався ідеалізованим, колективістським та ідеологічно забарвленим образом людини — будівника комунізму, то період незалежності приніс деідеалізацію, посилення індивідуалізму, реалістичніше та філософське сприйняття людини як біологічної істоти, здатної як на добро, так і на зло. Спільним залишається усвідомлення важливості базових позитивних моральних цінностей.

Список використаних джерел

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Вища школа, 1979. 120 с.
2. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 344 с.